

MAXALLIY TUT NAVLARINI ANIQLASH.

*G'ulomxo 'jaeva Nargiza Xamdam qizi**Toshkent kime-texnologiya institute Tayanch doktorant**Zokirova Mashxura Sodiqjon qizi**Toshkent kime texnologiya instituti,**Funksional maxsulotlar texnologiyasi kafedrası dotsenti*

Annotatsiya: Ushbu maqola maxalliy tut navlarini aniqlashga bag'ishlangan. O'zbekistonda tutchilik an'anaviy qishloq xo'jaligi tarmog'ida muhim o'rin tutadi. Maqolada maxalliy tut navlari va ularning iqtisodiy, ekologik ahamiyati tahlil qilingan. Maqsad, tut navlarining genetik xususiyatlarini va ularning geografik o'zgaruvchanligini o'rganishdir. Tadqiqotlar natijalari maxalliy tut navlarining ekologik moslashuvchanligi va ularning iqtisodiy ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: maxalliy tut navlari, genetik xususiyatlar, ekologik moslashuv, qishloq xo'jaligi, tutchilik.

Tutchilik O'zbekistonning qishloq xo'jaligida muhim o'rin tutadi, ayniqsa paxta yetishtirish bilan bog'liq sohada. Tutlarning maxalliy navlari o'ziga xos genetik va ekologik xususiyatlarga ega bo'lib, ular mamlakatning iqlim sharoitlariga moslashgan. Tutchilikning iqtisodiy ahamiyati oshib borayotganiga qaramasdan, maxalliy navlar hali to'liq o'rganilmagan. Ushbu maqola tut navlarini aniqlash, ularning turli iqlim sharoitlariga moslashuvini o'rganish va genetik xususiyatlarini tahlil qilishni maqsad qiladi. Maqola orqali maxalliy tut navlarining genetik o'zgaruvchanligi va ularning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini yoritishga harakat qilinadi.

Tutchilik O'zbekistonda qadimdan rivojlangan tarmoq bo'lib, mamlakatning qishloq xo'jaligida muhim rol o'ynaydi. Tut navlari, asosan, ipak ishlab chiqarish va paxta yetishtirishda qo'llaniladi. Tutlarning genetik xususiyatlari va ekologik moslashuvchanligi ularning ishlab chiqarishdagi samaradorligini va barqarorligini belgilovchi asosiy omillardir. Shuningdek, tutchilikda maxalliy navlarning ahamiyati,

ularning o'sish sharoitlariga moslashuvchanligi va ekologik jihatdan barqarorligi tushunilsa, bu sohaning rivojlanishiga yanada ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tut Navlarining Biologik Xususiyatlari

Tutlar (*Morus*) — uzumgullar oilasiga mansub bo'lib, asosan ikki turga bo'linadi: *Morus alba* (oq tut) va *Morus nigra* (qora tut). O'zbekiston hududida asosan oq tut (*Morus alba*) yetishtiriladi, chunki bu nav ipakqurti uchun eng qulay o'sish sharoitlarini taqdim etadi. Oq tutning barglari ipak qurti uchun eng yaxshi oziq-ovqat manbai hisoblanadi.

Tutning biologik xususiyatlari o'ziga xosdir. U o'zining ko'p yillik ildiz tizimi bilan ajralib turadi va uzoq muddat davomida ishlab chiqarish uchun samarali bo'lishi mumkin. Tut daraxtlari turli iqlim sharoitlariga moslashgan bo'lib, ular issiq va nam iqlimlarda yaxshi o'sadi. Shuningdek, tutlarning o'sish tezligi va barglarining kattaligi, ularning genetik xususiyatlariga va tuproq sharoitlariga bog'liq ravishda o'zgaradi.

Maxalliy Tut Navlari va Ularning Geografik Tarqalishi

Maxalliy tut navlari O'zbekistonning turli hududlarida o'sadi. Har bir hududning iqlim sharoitlari, tuproq turi va geografik o'zgaruvchanligi tut navlarining o'sishiga ta'sir qiladi. O'zbekistonda maxalliy tut navlari asosan Farg'ona vodiysi, Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarida o'sadi. Bu hududlarning iqlim sharoitlari tutning turli navlari uchun mos keladi. Masalan, Farg'ona vodiysida tutlarning barglari katta va o'sish tezligi yuqori, chunki bu hududda iqlim juda to'g'ri.

Surxondaryo viloyatida esa, tutlar issiqlikka chidamli bo'lib, kam yog'ingarchilik sharoitlarida ham yaxshi o'sadi. Maxalliy tut navlarining geografik tarqalishi nafaqat iqlim sharoitlari bilan, balki tuproq tarkibi va boshqa ekologik omillar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Har bir hududda o'sadigan tut navlarining o'ziga xos xususiyatlari va salohiyati mavjud.

Maxalliy Tut Navlarining Ekologik Moslashuvchanligi

Tut navlarining ekologik moslashuvchanligi — bu ularning turli iqlim sharoitlari, tuproq turlari va boshqa ekologik omillarga moslashish qobiliyatidir. Maxalliy tut navlari o'zining ekologik moslashuvchanligi bilan ajralib turadi. Bu navlar uzoq vaqt

davomida, turli sharoitlarda o'sib, o'zining sifatini saqlab kelgan. Masalan, Surxondaryo va Farg'ona vodiysida o'sadigan tutlar, ularning o'sish tezligi va barglarining kattaligi, iqlimga moslashgan.

Maxalliy tut navlari, shuningdek, tuproqning pH darajasi, ozuqa moddalarining miqdori, tuproqning suv saqlash qobiliyati kabi omillarga moslashishga qodir. Bu tutlar ozon qatlamining zararli ta'siriga qarshi turish, tuproq eroziyasini oldini olish va boshqa ekologik muammolarga qarshi kurashish uchun muhim vosita bo'lishi mumkin. Shu bois, maxalliy tut navlarining ekologik moslashuvchanligi qishloq xo'jaligida barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Maxalliy Tut Navlarining Genetik Xususiyatlari

Maxalliy tut navlarining genetik xususiyatlarini tahlil qilish tutchilikni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Genetik tahlil orqali turli tut navlarining o'zgaruvchanligini, ularning iqlim sharoitlariga moslashuvchanligini va barglarining sifatini o'rganish mumkin. Maxalliy tut navlarining genetik xususiyatlari, asosan, ularning o'sish tezligi, barglarining kattaligi, urug'larining pishib yetilishi va boshqa xususiyatlar bilan bog'liq.

Genetik tahlil orqali maxalliy navlarning barglarining o'sish xususiyatlari, suv talab qilishi va issiqlikka chidamliligi kabi xususiyatlar aniqlanishi mumkin. Shuningdek, DNT tahlil qilish orqali tut navlarining turli iqlim sharoitlariga moslashuvchanligini va ularning kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlarini prognozlash mumkin.

Maxalliy Tut Navlarining Iqtisodiy Ahmiyati

Maxalliy tut navlarining iqtisodiy ahamiyati, ularning qishloq xo'jaligida qo'llanilishi bilan bog'liq. Maxalliy tutlar, asosan, ipak ishlab chiqarish va paxta yetishtirishda ishlatiladi. Ushbu navlarning barglari yuqori sifatli ipak qurti uchun ideal oziq-ovqat manbai hisoblanadi. Bundan tashqari, tut daraxtlarining o'sishi va barglarining kattaligi, ularning ishlab chiqarish jarayonida samaradorligini oshiradi.

Tutchilik sohasining iqtisodiy jihatlarini o'rganish, maxalliy tut navlarining ishlab chiqarishdagi ahamiyatini yanada oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, maxalliy

tut navlarining saqlanishi va rivojlantirilishi iqtisodiy samaradorlikni oshiradi va tarmoqning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Maxalliy tut navlarini aniqlash, ularning ekologik va genetik xususiyatlarini tahlil qilish, tutchilikni rivojlantirishning asosiy bosqichlaridan biridir. O'zbekistonning turli hududlarida o'sadigan maxalliy tut navlari iqlim va tuproq sharoitlariga moslashgan bo'lib, ularning ekologik moslashuvchanligi va genetik xususiyatlari tutchilikni barqaror rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu navlarni saqlash va rivojlantirish uchun ilmiy tadqiqotlar davom ettirilishi kerak.

Maxalliy tut navlarining ekologik moslashuvchanligi va genetik xususiyatlarini tahlil qilishda yuzaga kelgan muammolarni e'tiborga olish zarur. Masalan, iqlim o'zgarishi va tuproq sharoitlari tut navlarining sifatiga ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, maxalliy navlarni saqlash va rivojlantirishda genetika va ekologiya o'rtasidagi muvofiqlik muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun, bu sohada yanada chuqurroq tadqiqotlar o'tkazish zarur, chunki tutchilikning barqarorligi va raqobatbardoshligi ko'p jihatdan uning maxalliy navlarining sifatiga bog'liq.

Xulosa

O'zbekistonda maxalliy tut navlarini saqlash va rivojlantirish uchun ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish zarur. Maxalliy navlarning ekologik va genetik xususiyatlarini aniqlash bo'yicha yanada ilg'or metodlar qo'llanilishi lozim. Maxalliy tut navlarini qishloq xo'jalik tarmog'ida samarali ishlatish uchun agronomik tadqiqotlar va amaliyotlarni ishlab chiqish kerak. Tutchilikni rivojlantirishda maxalliy navlarning ahamiyatini oshirish uchun davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimi yaratilishi lozim.

Adabiyotlar.

1. Azimjonov E.M., Jo'rayev T.X. O'zbekiston sharoitida Ozarbayjondan keltirilgan tut navlarining kasallanishi. //O'zbekiston ipakchiligi rivojlanishining ilmiy asoslari. "Fan". – Toshkent, 2001. 69-71-b.
2. Астауров Б.Л. Проблемы общей биологии и генетики. – Москва: Наука, 1979. -С.95- 104

3. Axmedov U.N. Ipak qurtlarini yoshlari bo'yicha oziqlanish muddatlari. //Zooveterinariya. – Toshkent, 2016. - №2. 45-46-b.
4. Bekkamov Ch.I., Bobomurodov M.X., Mamanazarov Sh.M. Tut ipak qurtlarini parvarishlash davrida beriladigan ozuqa miqdori va havo harorati o'zgarishini lichinkalarning tana ko'rsatkichlariga ta'siri. //”Sifatli va raqobatbardosh pilla xomashyosi yetishtirishning dolzarb muammolari” mavzusidagi ilm. amal. anjuman mater. – Toshkent, 2017. 140-143-b.
5. Valiyev S.T. Tutning tanlab olingan navlikka nomzod nomerlari ustida seleksiya ishlarini davom etdirishning ahamiyati. //O'zbekiston TTITI ning 80 yillik munosabati bilan o'tkazilgan halqaro ilmiy-texnikaviy anjuman materiallari. - Marg'ilon, 2017. 43-46-b.